

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, PhD, dotsent

Xudayqulova Shaxlo taqrizi ostida

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI TA’LIMGA ADAPTATSIYA QILISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Shodiyev Faxriddin Teshayevich

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

Maktabgacha va boshlang‘ich fakulteti

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Xo‘jamqulova Nafisa Ro‘ziqulovna

pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

+998901005587

Annotatsiya: Mazkur maqolada kognitiv rivojlanish, hissiy rivojlanish, ijtimoiy rivojlanish, sinfni boshqarish texnikasi, o‘qitish metodlari orqali aynan o‘qishning boshlang‘ich ta‘lim tizimida o‘quvchilar o‘qishning yuqori darajasiga ega bo‘lishi, ularning keyingi ta‘limda bilimni egallash qobiliyatini shakllantirish va shu orqali hozirgi zamonga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam berishi kerakligi aytilgan.

Kalit so‘zlar: Kognitiv rivojlanish, hissiy rivojlanish, ijtimoiy rivojlanish, sinfni boshqarish texnikasi, o‘qitish metodlari.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ta‘limga olib kirish, depsinishlar va ruhiy zo‘riqishlarsiz ularda ta‘lim olish ko‘nikmalarini shakllantirish eng muhim pedagogik-psixologik muammolardan hisoblanadi. Odatda 6 yoshdan 12 yoshgacha bo‘lgan boshlang‘ich maktab o‘quvchilari muhim kognitiv, hissiy va ijtimoiy rivojlanishni boshdan kechiradilar, bu ularning ta‘limga ruhan va jismonan kirib kelishiga asos soladi. Ta‘lim strategiyalari bilan bog‘liq holda ularning yoshi va fiziologik imkoniyatlarini tushunishning ahamiyatini oshirib bo‘lmaydi. Ushbu rivojlanish bosqichlariga mos keladigan ta‘lim yondashuvlari yosh o‘quvchilarda muvaffaqiyatli o‘qish savodxonligini rivojlantirish uchun juda muhimdir¹.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kuzatiladigan kognitiv, hissiy va ijtimoiy rivojlanish maromini to‘g‘ri belgilash ularning yosh va fiziologik xususiyatlari bilan bevosita bog‘liq va bu jarayon pedagogik shart-sharoit hamda to‘g‘ri tanlangan metodikaga, shuningdek, psixologik omillarga bevosita bog‘liq. Modomiki, shunday ekan, ta‘lim va uning mohiyatini anglash ostonasida turgan o‘quvchilarning rivojlanish yo‘nalishlari va ularning o‘ziga xos jihatlarini aniqlashtirish tadqiqot mohiyatini ochishga yordam beradi. Quyida ularni ko‘rib chiqamiz.

O‘quvchilarining rasmiy ta‘limga moslashishida pedagogik va psixologik yondashuvlar, o‘qish savodxonligining samarali bo‘lishiga ta’sir qiluvchi omillar aniqlashtirildi

¹ Smith, E. L., & Johnson, S. L. (2018). Teaching children to read: The teacher makes the difference. Routledge; Brown, P., Green, T. D., & Sawyer, W. W. (Eds.). (2020). The Cambridge handbook of the psychology of preschool education. Cambridge University Press.

1-rasm

Kognitiv rivojlanish. Boshlang'ich maktab o'quvchilari turli darajadagi kognitiv qobiliyatlarni namoyish etadilar, ular sinfdan-sinfga o'sib borish asnosida rivojlanadi. Dastlabki boshlang'ich yillarda o'quvchilar J.Piaje nazariyasiga ko'ra, mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish bilan tavsiflangan aniq operatsion bosqichda bo'lishadi. Ular mavhum tushunchalarni tushuna boshlaydilar va o'qishni tushunish uchun asosiy ko'nikma bo'lgan oddiy xulosa chiqarish bilan shug'ullanadilar. Yuqori boshlang'ich darajalarga o'tishlari bilan ularning kognitiv qobiliyatlari yetuk bo'lib, matnlarni tahlil qilish, ma'nolarni chiqarish va g'oyalar o'rtasida aloqa o'rnatish imkonini beradi².

Bizningcha, amaldagi ta'lim strategiyalari ushbu kognitiv bosqichlarni hisobga olishi kerak. Yoshga mos o'qish materiallari tanlanishi kerak, ya'ni asta-sekin murakkab lug'at va jumla tuzilmalarini kiritish o'quvchilarga qiyinchilik tug'dirmaydi. Bunda o'qituvchilar kognitiv jarayonlarni modellashtiradigan, o'quvchilarning tushunish qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin bo'lgan, boshqariladigan o'qish darslari uchun imkoniyatlarni taqdim etishlari lozim.

Hissiy rivojlanish. Hissiy rivojlanish o'quvchilarning o'qishga kirishishida muhim rol o'ynaydi. Boshlang'ich maktab o'quvchilari ko'pincha qiziquvchanligi, ishtiyoqi va yangi mavzularni o'rganishga intilishi bilan ajralib turadi. Ular bu davrda o'qish savodxonligini oshirish uchun kuchli motivator bo'lib xizmat qilishi mumkin bo'lgan ijobiy mustahkamlash va tengdoshlarning tan olinishiga sezgir hisoblanadilar³.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda hissiy rivojlanish quyidagi bosqichlarda kuzatiladi: 1) "Men" konsepsiyasi; 2) hissiyot va ularni boshqarish ko'nikmasi; 3) ijtimoiylashuv,

² Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

³ Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.

tengdoshlar va kattalar bilan muloqotga kirishish ko'nikmasi. Ushbu bosqichlarning shakllanishi natijasida o'quvchida o'z hissiyotlari va o'zgaralar hissiyotlarini farqlash, ularga mos ravishda javob berish ko'nikmalari shakllanadi.

Bizningcha, boshlang'ich ta'limda shunday ta'lim strategiyalari tanlanishi kerakki, buning natijasida hissiy farovonlikni ta'minlaydigan tarbiyalovchi muhit qaror topishi lozim. O'qituvchilar o'quvchilarning his-tuyg'ulari va tajribalari bilan rezonanslashadigan, o'qish materiallari bilan hissiy aloqalarni osonlashtiradigan hikoyalar va adabiyotlarni birlashtirishi mumkin. Birgalikda o'rganish va tengdoshlarning o'zaro ta'sirini o'z ichiga olgan sinfdagi mashg'ulotlar o'quvchilarga o'qish haqidagi fikrlari va his-tuyg'ularini baham ko'rish imkoniyatini beradi, ularning hissiy faolligini oshiradi⁴.

Ijtimoiy rivojlanish. Bugungi kunda boshlang'ich maktab o'quvchilari o'zlarining ta'lim tajribasiga ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy munosabatlarga tobora ko'proq jalb qilinmoqda. Bu jarayonda ular ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradilar, hamkorlik qilishni o'rganadilar va boshqalarning nuqtai nazarini tushuna boshlaydilar. Tengdoshlarning o'zaro ta'siri o'quvchilarni o'qishga undashda hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki o'qish munozaralar va fikr almashishni rag'batlantiradigan umumiy tajribaga aylanadi.

O'quvchilarni ijtimoiy rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim strategiyalari birgalikda o'qish amaliyotlarini rag'batlantirishga mo'ljallanishi maqsadga muvofiq. Guruh o'qish faoliyati, kitobxonlik klublari va tengdoshlar tomonidan olib boriladigan munozaralar ijtimoiy o'zaro ta'sirga yordam beradi va umumiy tushunchalar va turli talqinlar orqali o'qishni tushunishni kuchaytiradi. O'qituvchilar, shuningdek, o'quvchilarning ijtimoiy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish, o'qish materiallari haqida onlayn munozaralarni osonlashtirish uchun texnologiyani birlashtirishi mumkin⁵.

Demak, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yoshi va fiziologik imkoniyatlari ularning kognitiv, hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. O'qish savodxonligini samarali oshirish uchun ta'lim strategiyalarini rivojlanishning ushbu jihatlariga moslashtirish juda muhimdir. Kognitiv rivojlanish mos o'qish materiallari va tushunish strategiyalarini tanlashga rahbarlik qiladi. Hissiy rivojlanish qo'llab-quvvatlovchi va qiziqarli ta'lim muhitini yaratish muhimligini ta'kidlaydi, ijtimoiy rivojlanish esa tengdoshlarning o'zaro ta'siri va birgalikda o'qish tajribasining afzalliklarini ta'kidlaydi. O'qituvchilar ushbu rivojlanish mulohazalarini tan olish va o'z ichiga olgan holda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligini oshirishga yaxlit yondashuvni rivojlantirishlari mumkin.

Rasmiy ta'limga o'tish boshlang'ich maktab o'quvchilari hayotida muhim davr hisoblanadi. Pedagogik metodlar moslashish jarayonining uzluksiz kechishini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi, bu esa o'z navbatida o'quvchilarning umumiy bilim olish tajribasiga va o'qish savodxonligini rivojlantirishga ta'sir qiladi. Ushbu bo'lim samarali moslashishga hissa qo'shadigan ko'p qirrali pedagogik jihatlarni o'z ichiga oladi, sinfni boshqarish texnikasi, o'qitish metodlari va o'qish savodxonligini oshirish uchun qulay muhitni yaratuvchi yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Ularni quyidagi ko'rib chiqamiz.

Sinfni boshqarish texnikasi. Sinfni boshqarishning samarali usullari tuzilgan va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish uchun asosdir. Boshlang'ich maktab o'quvchilari uchun tartiblar va aniq umidlar yangi akademik sozlamalar bilan bog'liq tashvishlarni

⁴ Бахриева Н.А. Ўқувчиларни ижтимоий-ҳиссий ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятлари // Замонавий таълим. –Т.: 2020, №11 (96). –Б.70-76.

⁵ Warschauer, M. (2007). The paradoxical future of digital learning. *Learning Inquiry*, 1(1), 41-49.

yengillashtirishga yordam beradi. Izchil jadvallar, aniq belgilangan qoidalar va vizual belgilar kabi strategiyalar barqarorlik tuygʻusiga yordam beradi⁶.

Mashqlar yoki vazifalar oʻrtasida harakatlanish kabi sinf ichidagi oʻtishlarni silliq va rejali tartiblar orqali boshqarish mumkin. Bu uzilishlar va tashvishlarni kamaytiradi, bu esa oʻquvchilarga oʻrganishga eʼtibor berishga imkon beradi. Ushbu usullar oʻqish savodxonligini rivojlantirish uchun zarur boʻlgan kognitiv faollik va hissiy farovonlikni qoʻllab-quvvatlaydigan ijobiy sinf muhitini yaratadi⁷.

Oʻqitish metodlari. Oʻqitish uslublarini boshlangʻich sinf oʻquvchilarining rivojlanish ehtiyojlariga moslashtirish samarali oʻrganish uchun juda muhimdir. Soʻrovga asoslangan oʻrganish, hamkorlikdagi faoliyat va amaliy tajribalar ushbu yosh guruhiga xos boʻlgan qiziqish va faol izlanish bilan rezonanslashadi. Ushbu yondashuvlar oʻqishni tushunish qobiliyatlari bilan chambarchas bogʻliq boʻlgan tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini ragʻbatlantiradi⁸.

Boshlangʻich sinf oʻqituvchilari oʻquvchilarning oʻzini oʻzi qadrlashini kuchaytiradigan qoʻllab-quvvatlovchi va tasdiqlovchi sinf muhitini yaratishi kerak. Konstruktiv fikr-mulohazalar, saʼy-harakatlarni maqtash va kichik yutuqlarni nishonlash - bularning barchasi oʻz-oʻzini hurmat qilishni oshirishga yordam beradi. Oʻquvchilar oʻzlarini qadrli va qobiliyatli his qilsalar, ular oʻqish vazifalariga ijobiy munosabatda boʻlishlari, oʻqish materiallari bilan shugʻullanishlarini osonlashtiradi va oʻqish savodxonligini oshirishga yordam beradi.

Boshlangʻich taʼlimga adaptatsiyalashgan bolani tarbiyalashni Sh.S.Sharipov psixofiziologik jihatdan bir necha bosqichda amalga oshishini keltirib oʻtadi. Bulardan birinchisi havas – ehtiyojlarning eng sodda shakli boʻlib, inson tomonidan ongli boshqariladi. Ikkinchisi, nisbatan yuqoriroq rivojlanish bosqichi boʻlgan xohish ham inson tomonidan ongli boshqarilib, u shaxsning maʼlum buyum yoki hodisaga nisbatan munosabatlari majmuasini ifodalaydi. Uchinchi, eng murakkab bosqich boʻlgan qiziqish – xohish va u bilan bogʻliq boʻlgan tushunchalar asosida yuzaga keladi. Qiziqish hayotdagi tashqi taʼsirlar, shaxs faoliyati hamda taʼlim-tarbiya jarayoni taʼsirida shakllanib boradi. Bu holatlar psixologik omillar – diqqat, idrok, tushuncha, xotira, fikrlash, tasavvur, sezgi va iroda hislatlariga sezilarli taʼsir koʻrsatib, shaxsning shakllanishida alohida muhim ahamiyat kasb etadi⁹. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida oʻrganishga, oʻzlashtirishga xohish va qiziqishni shakllantirishda qiziqarli topshiriqlar, didaktik vositalar, ijodiy mashgʻulotlarning qoʻllanilishi taʼlimga adaptatsiya qilishning samarali usullardan biri ekanligini unutmaslik lozim.

Ijtimoiy-emotsional rivojlanish. Boshlangʻich maktab oʻquvchilari ijtimoiy-emotsional rivojlanishning muhim bosqichida boʻlib, bu jarayon shaxslararo munosabatlar va hissiy tartibga solishning oʻsishi bilan ajralib turadi. Ijobiy ijtimoiy oʻzaro taʼsirlar va empatiya va hissiy intellektni rivojlantirish oʻquv muhitiga moslashish uchun juda muhimdir. Tengdoshlar bilan munosabatlar va tegishlilik hissi oʻquvchilarning hissiy holatiga sezilarli darajada taʼsir qiladi, bu esa, oʻz navbatida, oʻqish materiallari bilan shugʻullanishiga taʼsir qiladi.

Oʻqituvchilar jamoaviy ish, muloqot va empatiyani ragʻbatlantiradigan hamkorlikdagi faoliyatni birlashtirish orqali ijtimoiy-emotsional rivojlanishga yordam berishi mumkin. Guruhlarda oʻqish munozaralari, hamkorlik loyihalari va oʻrtoqlarga maslahat dasturlari

⁶ Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. В 2-х т. М.: Педагогика, 2002.Т.1. –С.656.

⁷ Skinner, E. A., & Belmont, M. J. (1993). Motivation in the classroom: Reciprocal effects of teacher behavior and student engagement across the school year. *Journal of Educational Psychology*, 85(4), 571-581.

⁸ Нишонова С. Воспитание совершенного человека в развитии педагогической мысли эпохи возрождения Востока.: Афтореф. дисс...док.пед.наук. – Ташкент.: 2008. – С. 54.

⁹ Шарипов Ш.С. Ўқувчилар касбий ижодкорлиги узвийлигини таъминлашнинг назарияси ва амалиёти. Пед.фан.док.дисс. – Тошкент.: ТДПУ, 2012. –Б.38.

o'quvchilarga o'zaro muloqot qilish, fikr almashish va ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Sinfidagi ijobiy va inklyuziv muhit o'quvchilarning o'qishga bo'lgan hissiy faolligini oshiradi, bu esa uni yanada to'laqonli va boyituvchi tajribaga aylantiradi.

Ko'rib chiqilgan psixologik omillar o'quvchilarning o'qish materiallari bilan shug'ullanishiga va keyinchalik o'qish savodxonligini oshirishga bevosita ta'sir qiladi. Motivatsiyalangan o'quvchilar o'qishga ishtiyoq bilan yondashadilar, o'z e'tiborlarini matnlarni tushunish va tahlil qilishga bag'ishlaydilar. Ichki motivatsiya o'qish faoliyatida faol ishtirok etishni ta'minlaydi va o'qishga doimiy qiziqishni qo'llab-quvvatlaydi, tushunish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga hissa qo'shadi.

O'z-o'zini hurmat qilish o'quvchilarning o'qish qobiliyatlari va qiyin matnlarni hal qilishga tayyorligi haqidagi tasavvurlariga ta'sir qiladi. O'zini yuqori baholagan o'quvchilar qiyin o'qish topshiriqlarini bajarishda davom etishlari va o'qish qobiliyatlarini kengaytirish imkoniyatlarini izlashlari mumkin. Ularning qulaylik zonasidan tashqarida kashf qilish istagi o'qish savodxonligining o'sishiga yordam beradi.

Ko'rinib turibdiki, muvaffaqiyatli moslashish pedagogik va psixologik fikrlarni sinchkovlik bilan birlashtirishga tayanadi. Sinfni boshqarish usullari o'quvchilarga yangi akademik muhitda ishonch bilan harakat qilish va chalg'itadigan narsalarni minimallashtirish imkonini beruvchi tuzilma va barqarorlikni ta'minlaydi. Izlanishni rag'batlantiradigan va turli xil ta'lim afzalliklarini ta'minlaydigan o'qitish uslublari o'quvchilarni o'qishlari bilan faol shug'ullanishlariga yordam beradi. Biroq, psixologik jihatlarining integratsiyasi bir xil darajada muhimdir. Motivatsiyalangan o'quvchilar o'zlarining ta'lim yo'llarida chin dildan ishtirok etishlari ehtimoli ko'proq, ijobiy o'zini-o'zi hurmat qilish ularning qiyinchiliklarni yengish qobiliyatiga ishonchni kuchaytiradi. Ijtimoiy-emotsional rivojlanish tengdoshlari va o'quv muhiti bilan o'zaro munosabatlarni boyitadi, o'quvchilarning o'qishga bo'lgan munosabati va hissiy aloqalarini shakllantiradi.

Pedagogik va psixologik omillarning uyg'unligi ushbu tadqiqotning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi, bu esa boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida o'qish savodxonligini oshirishga qaratilgan. Pedagogik va psixologik jihatlar o'rtasidagi kesishmalarni tushunib, o'qituvchilar uzluksiz moslashish jarayonini osonlashtiradigan strategiyalarni ishlab chiqishlari mumkin. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning o'qish materiallariga qiziqishini oshiradi va keyinchalik o'qish savodxonligini oshirishga zamin yaratadi. O'qish savodxonligini oshirishning nozik jihatlarini chuqurroq o'rganar ekanmiz, ushbu tadqiqotdan olingan tushunchalar boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'ziga xos ehtiyojlarini qondiradigan samarali tadbirlarni yaratish uchun asosiy tamoyil bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining rasmiy ta'limga moslashishida pedagogik va psixologik jihatlar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu jihatlar o'quvchilarning kognitiv, hissiy va ijtimoiy o'sishini qo'llab-quvvatlaydigan muhitni yaratish uchun hamkorlik qiladi. Tadqiqotimizning keyingi bo'limlarida ushbu asosiy jihatlar boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida o'qish savodxonligini oshirishning asosiy jihatlaridan ekanligiga e'tibor qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Smith, E. L., & Johnson, S. L. (2018). Teaching children to read: The teacher makes the difference. Routledge; Brown, P., Green, T. D., & Sawyer, W. W. (Eds.). (2020). The Cambridge handbook of the psychology of pre-school education. Cambridge University Press.
2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

3. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The " what" and " why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.
4. Бахриева Н.А. Ўқувчиларни ижтимоий-ҳиссий ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятлари // *Замонавий таълим*. –Т.: 2020, №11 (96). –Б.70-76.
5. Warschauer, M. (2007). The paradoxical future of digital learning. *Learning Inquiry*, 1(1), 41-49.
6. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. В 2-х т. М.: Педагогика, 2002.Т.1. –С.656.
7. Skinner, E. A., & Belmont, M. J. (1993). Motivation in the classroom: Reciprocal effects of teacher behavior and student engagement across the school year. *Journal of Educational Psychology*, 85(4), 571-581.
8. Нишонова С. Воспитание совершенного человека в развитии педагогической мысли эпохи возрождения Востока.: Афтореф. дисс...док.пед.наук. – Ташкент.: 2008. – С. 54.
9. Ваҳобов М.М. Умумий ўрта таълим тизимида ўқитиш сифати мониторинги моделини такомиллаштириш: пед. фанл. докт. ... дис. автор. – Т.: 2016. -81 б.